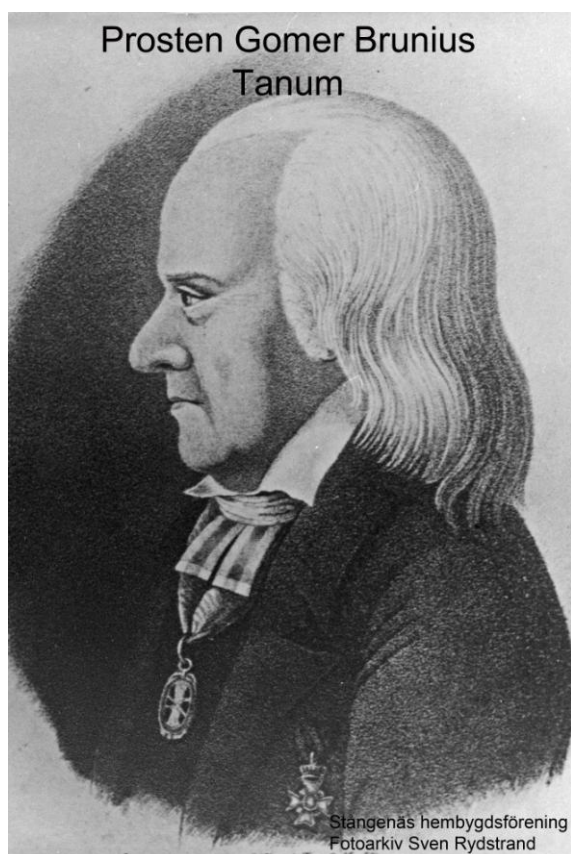

Prosten som lärde nordbohuslänningar odla potatis

Ur boken Kvinnor Präster Torpare Bönder

Utgiven 1962 av Sven Rydstrand

En av 1700-talets mera bemärkta bohuslänska präster var kyrkoherden och teologie doktorn Gomer Brunius, som verkade i Tanums pastorat under åren 1780–1819. Hans namn har nämligen gått till eftervärlden inte blott för den stora lärdom och det enastående nit i herdetjänsten, som utmärkte honom, utan kanske mest därför att han var sin tids jordbruksapostel i norra Bohuslän och den egentlige initiativtagaren till potatisodlingen i detta landskap.

Gomer Brunius föddes år 1748 i Varberg, där hans fader var bokhållare. Släkten härstammar annars från Danmark. Redan tidigt visade sig den unge Gomer vara rikt utrustad å huvudets vägnar, varför han ansågs lämplig att utbildas till präst. Sedan han genomgått sin hemstads skola, reste han därför till Lund, där han blev student vid universitetet. Det gick sedan raskt undan för honom med studierna. Samtliga examina klarade han med glans, och vid endast 22 års ålder blev han prästvigd. Därefter hade han under åren 1772–1778 anställning som skeppspräst hos Ostindiska kompaniet och fick därvid vara med på tre resor till Kina.

År 1779 blev Brunius utnämnd till kyrkoherde i Tanum, och det blev här, som han kom att utföra sitt livs storverk. På mångahanda sätt blev hans verksamhet till gagn för detta härad och bygderna däromkring. Som präst hade ju Brunius till uppgift att söka höja folkets andliga bildning, men han förstod väl, att något andligt och kulturellt liv inte kunde blomstra i en bygd,

där nöd och fattigdom rådde och där jordbruksskötseln, som var den huvudsakligaste näringen, stod på en låg standpunkt. Men sådana var förhållandena i norra Bohuslän vid denna tid. Därför begynte den nye kyrkoherden att först och främst söka intressera bönderna för ett intensivare jordbruk. Genom sitt arbete på Tanums prästgård visade han hur en gård skulle skötas.

Här kom också Brunius med många nya idéer. En av dessa var potatisodlingen. Så vitt man vet, var han nämligen den förste i Bohuslän, som odlade några större arealer av den ännu så länge ringaktade potatisen. Användningen av denna numera oundgängliga växt var nämligen då ännu inte alls känd bland folket. En och annan prästman och godsherre hade visserligen så smått börjat intressera sig för den och börjat odla den i trädgårdarna. Men bönderna, som alltid stått avvaktande gentemot allt nytt, ansåg emellertid tills vidare att rovarna och kålrötterna var bättre att äta till köttet och fläsket än "potäterna".

Många hade vid denna tid hört talas om Jonas Alströmer, som från England införde sina "noler", men denna potatissort ansågs inte bli vidare god. Man kan därför mycket väl förstå böndernas tveksamhet inför frågan om odling av den nya växten. Några mera hållbara sorter hade man inte hittills lyckats få tag på. Det ville särskilt lyckliga omständigheter till, om en bonde kunde få potatisen att hålla sig över vintern. Men prosten Brunius införde nya och bättre sorter bl. a. från Tyskland, och därav lånade han ut sättpotatis till bönderna.

På så sätt blev det inom kort populärt att odla potatis i Tanum, och prosten blev också populär bland bönderna på grund av sin naturliga folklighet. Ett bevis härpå är, att namnet Gomer alltmer kom att ges åt nyfödda gossebarn i bygden. Och mer än en bonde begärde att hans son skulle döpas till Gomer Brunius.

Sedan Brunius år 1796 blivit kontraktsprost i Vikornas då odelade kontrakt, gjorde han täta resor i socknarna och hade då goda tillfällen att propagera för både potatisodling och andra nya idéer för prästgårdarnas skötsel. Kyrkoherdarna var ju på den tiden alla jordbrukare och måste försöka att dra mesta möjliga vinst ur jorden. Och vad prästerna gjorde, var bönderna inte sena att ta efter. Så var det även med potatisodlingen, som snart kom att spridas över hela landskapet. Ganska allmänt började man att bryta upp och nyodla gamla steniga backar, där det var lämplig sandblandad jord, som var utmärkt för potatisen. Snart lärde man sig också att koka och anrätta potatisen på rätt sätt, vilket ju också var en förutsättning för att den skulle bli omtyckt på bordet.

Såsom ett bra bevis för att traditionerna om prosten Brunius storslagna arbete med jordbruket är riktiga, må anföras följande utdrag ur protokollet vid den "ekonomiska besiktning", som hölls i Tanums prästgård år 1790. Det heter däri bl. a.

"På någorlunda slät mark har prosten upptagit till 30 tunnors vårsäde, varmed hälften i år burit råg och andra hälften därmed besått. Och förtjänar det anmärkas, att trädeslag före herr prostens tid varit obekant bland allmänheten, åtminstone fanns det inte någon bonde, som hade sådan.

Uti oländig mark, full av vatten och stora tuvor eller rättare en fullständig myr, som genom lantmätarens storskifte tillfördes prästgården, finnes upptaget och sistlidne vår med havre besått 37 tunnor, varvid märkeligt är, att herr prosten för att få denna mark bärande, låtit uppsätta ett trankok med två kittlar en halv mil härifrån, och kan föras årligen härifrån c:a 200 lass grums.

Potat-planteringen synes bland annat vara herr prostens huvudyrke, emedan årligen sättas mellan 12–18 tunnor potatis, och sker det på steniga backar, ur vilka efteråt stenar uppbyggnas, de större sprängas, och jorden göres tjänlig till att så råg. Denna plantering har han så uppmuntrat, att knappt ett torpställe finns i pastoratet, som icke satt någon kappe potatis, vilket befordras därigenom, att de efter nyår bliva hulpna med potatis----I höst indikat och brutit i ovan sagde myr till 14 tunnland, som till vintern skall överköras med grums och till nästa vår besås med havre.

Vid tillträdet befanns en ansenlig mängd med stora stenar i den gamla åkern, som ses av den gamla lantmäterikartan. Dessa äro nu jämnade tillika med den andra åkern och fruktbara gjorda, så att icke mindre än 430 duktiga lass på stenbjörnar blivit dädan körda, vars uppbyggnad och sprängning herr prosten, efter vanligheten i allt föregående, icke vill högre anses än till 33 riksdaler, 20 skilling."

Men Brunius nöjde sig ej länge med endast prästgården, ehuru denna bestod av två hela hemman och således var en ganska stor gård efter bohusslänska förhållanden räknat. Den energiske prosten ville även ha egna marker, där han fritt kunde planera och arbeta utan överordnades inspektioner. År 1794 inköpte han därför den stora gården Mjölkeröd och något senare även fem andra gårdar i närheten. Även på dessa gårdar nyodlade han mycket jord och förbättrade husen. Han hade anställt 26 drängar samtidigt för skötseln av all denna jord. Dessutom hade han sju torpare på prästgården.

På gården Mjölkeröd, som ännu befinner sig i Brunius' släkt, anlade han med hjälp av bl. a. sin svåger, pastorsadjunkten Hans Josias Rodhe, som tagit avsked från prästtjänsten och ägnade sig åt trädgårdsskötsel, en större trädgård, i vilken mer än 2000 fruktträd planterades. Där sattes också en mängd olikartade bärbuskar, prydnadsträd m.m. Dessutom anlades terrasser och breda, av stora alléer skuggade gångar. Pastorsadjunkten Rodhe, som dog år 1808, ligger f. ö. begravnen under en stor stenhäll i denna trädgård.

Brunius byggde också två stora tegelbruk på sin gård, och varje sommar anställde han bortåt hundra arbetare för att sköta dessa. Själv var prosten både bokhållare och inspektor för sina gårdar och andra företag. Hans hustru hade ensam tillsynen över boskapskötseln och mathållningen.

Intressant är att lägga märke till vad sonen, professor Carl Georg Brunius, i en ännu otryckt minnesteckning, som förvaras i Lunds universitetsbibliotek och varur många uppgifter för denna artikel hämtats, skriver om sin faders arbetsförmåga. Han uppger nämligen att fadern trots sin prästtjänst och sina många jordbruk och andra företag fortsatte sina studier och *"gjorde en temligen god översättning av Ciceros tal emot Catalina. Att han inte utgifvit något av dessa arbeten, har troligtvis varit en följd av en föga vanlig anspråkslöshet-----"*.

Prosten Brunius storslagna arbete med jordbruket uppmärksammades dock inte blott av bönderna utan även av många lärda, bland dem de ledande i län och stift. Han blev nämligen redan år 1800 ledamot av Kongl. Vetenskaps-Selskabet i Trondhjem, 1801 ledamot av Kongl. Patriotiska Sällskapet, 1803 av Kongl. Vetenskaps- och Vitterhets Samhället i Göteborg. År 1803 ställde biskopen i Göteborg, Johan Wingårdh, också om, att Brunius blev korad till riddare av Wasa-Orden. Han blev f. ö. den förste prästman, som erhöll en dylik utmärkelse. År 1809 blev han därjämte utnämnd till teologie doktor.

När Göteborgs och Bohus läns hushållningssällskap bildades år 1814, kallades Brunius av dåvarande landshövdingen, greve von Rosen, att bliva en av de tolv stiftarna. Det var nästan uteslutande lärda män, som kallades att vara med vid detta tillfälle. Att den praktiskt kunnige prosten i Tanum blev en stor tillgång för hushållningssällskapet, säger sig själv. Hans ord måste ha vägt särskilt tungt, när han talade om jordbruksfrågor, men han hade även rik erfarenhet på mångahanda andra områden.

Vilken uppfattning det Kyrkliga folket i Tanums pastorat hade om prosten Brunius, framgår tydligt av en skrivelse, som vid biskopsvisitationen år 1790 lämnades till biskopen. Det heter i denna bl.a. att *"Vi ha största orsak att berömma honom (Brunius) för en nitisk man i sitt ämbete, redig ordningsman i församlingen, god och uppriktig umgängesman bland sina åhörare, så att han icke allenast uti kristendom föregår oss med goda exempel och goda uppbyggeliga förmaningar, utan även ock uti jordbrukets förbättrande igenom uppodlingar av eländig mark, rågrädans, dikens och stengärdesgårdars anläggande, potäters, kåls och*

andra rotfrukters planterande, ej allenast själv på prästgården visat så ansenligt prov, att envar, som kände Tanums prästgård, då herr kyrkoherde Brunius hit kom, och även känner den nu, kan med största skäl säga, att denna prästgård är fyradubbelt bättre, än han då var, utan ock uppmuntrat envar av oss att göra detsamma och tillika vid alla tillfällen lärt och underrättat oss härutinnan samt anskaffat oss både råg och potäter till utsäde. Dessa uppmuntringar har allaredan haft den verkan, att åtminstone en stor del av församlingen nu äger rätt vackra rågträden samt både råg och potäter, i det stället att knappt någon på orten förut visste av varken kål, potäter eller rågträden, mycket mindre kände förmånen eller nyttan därav. Vår allerödmjukaste anhållan är fördenskull, att detta som ett välförtjänt och hedrande bevis på herr kyrkoherdens redeliga uppförande samt lika ödmjukt av uppriktigaste hjärtan få rekommendera honom i herr biskopens höga nåd."

Prosten Brunius hade för sed att regelbundet varannan dag göra en ridtur till sina gårdar och utmarker för att inspektera. Det var en färd på ungefär två mil men den tog vanligtvis blott tre timmar. Dessa färder fortsatte prosten med ännu vid uppnådda 70 år. De fick dock ett tragiskt slut, ty vid ett plötsligt uppkommet islägg, halkade hästen, varvid prosten föll av och skadade sig så svårt, att han aldrig blev fullt återställd. Han dog också en tid därefter endast 71 år gammal. Det var år 1819.

Med sin hustru, Mariana Rodhe, dotter till kyrkoherden i Slättåkra, Peter Olof Rodhe, hade prosten Brunius tretton barn, av vilka fem söner och fyra döttrar överlevde fadern. Änkan levde intill år 1839.

Av sönerna blev David grosshandlare och konsul i Fredrikshald, Anders Fredrik språklärare, Johan Niklas ekonomidirektör och lanthushållare, Carl Georg filosofie doktor och professor i grekisk språkkunskap, August Wilhelm medicine doktor och provinsialläkare.

Av döttrarna blev Abela Maria gift med landssekreteraren Gustaf Swahn, Elsa Dorotea med kontraktsprosten A. Lidberg, Charlotta Maria med majoren D. H. von Segebaden och Ulrika Eleonora med kaptenen C. G. Hagström.